

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ЩОДО ВИКЛАДАННЯ КУРСУ
«УКРАЇНОЗНАВСТВО»
У 1–4 КЛАСАХ
ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Викладання українознавства у 2008–2009 навчальному році в загальноосвітніх навчальних закладах здійснюватиметься за програмою **«Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українознавство 1–4 класи»** (автори: Кононенко П. П., Присяжна Т. М.), що рекомендована Міністерством освіти і науки України (лист № 1/П-3518 від 30.07.08).

Програма побудована в контексті національної гуманітарної політики Української держави початку ХХІ ст., реалізує Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» № 244/2008, а саме: «посилення українознавчої та морально-етичної спрямованості змісту освіти, навчальних програм і підручників», отже, є актуальною та вкрай потрібною в умовах побудови сучасного громадянського суспільства.

Зміст програми з українознавства для 1–4 класів висвітлює та обґрунтовує сучасну концепцію українознавства як цілісну, інтегративну систему знань і навчальну дисципліну, кожний тематичний блок якої, окрім інформативного, несе надзвичайно потужний виховний компонент. Матеріал програми передбачає вплив на становлення кожного школяра як творця себе, своєї родини, держави, світу та інтегрує й підсилює знання з інших шкільних предметів, допомагає учням узагальнити знання з різних галузей і сфер життя.

Пропонована програма відповідає Державному стандарту початкової загальної освіти, загальнопедагогічним принципам та методичним вимогам. За своїм змістовим наповненням програма зберігає наступність і послідовність між дошкіллям (програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець», автори: Кононенко П. П., Касян Л. Г., Семенюченко О. В.), основною та старшою школою (програма «Українознавство» для 5–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів, автори: Кононенко П. П., Касян Л. Г., Семенюченко О. В.).

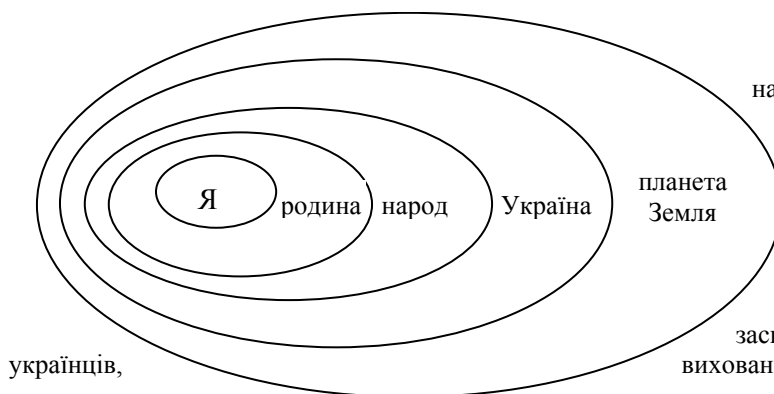
Метою курсу «Українознавство» у 1–4 класах є широке ознайомлення учнів з матеріальними та духовними цінностями українського народу; вивчення особливостей українського довкілля, етносу, мови, культури, націє- та державотворення, української ментальності, історичного розвитку та історичної долі українського народу; формування духовно багатой особистості з цілісним уявленням про світ, глибокими патріотичними почуттями та розвинутою національною самосвідомістю майбутнього громадянина України.

Ядром програми є нахил до самопізнання та самотворення, що у вітчизняній педагогічній думці сягає часів Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха («Поучення дітям»), митрополита Іларіона («Слово про закон, благодать і істину»). За своїм освітньо-філософським та виховним спрямуванням зміст навчального матеріалу ґрунтується на українській «філософії серця», відданості ідеалам активної людяності та патріотизму, що органічно поєднані з процесом пізнання роду, народу, рідної природи, мови, культури, доленосних етапів (фактів, імен, подій) історії народу та Батьківщини, етичних та естетичних настанов українців.

Матеріал програми структуровано за концентричним принципом у певній системі та цілісності, з поступовим ускладненням відповідно до вікових особливостей учнів молодшого шкільного віку. Зміст навчального матеріалу викладено за тематичними блоками:

«Я – українець»,
«Моя родина, мій рід»,
«Мій український народ»,
«Моя держава – Україна»,
«Україна та українці в світі»,

що відповідає процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку, а саме: пізнанню себе, свого найближчого оточення (родина), ознайомленню з більш об'ємним довкіллям (український народ, Україна) та його включення до Світу загалом. Схематично це можна представити у вигляді концентричних кіл:

Тематичні блоки об'єднані наскрізними змістовими лініями природа–мова–історія–культура–ментальність. Так забезпечується формування цілісного уявлення учнів про Україну й світове українство, неперервність та послідовність засвоєння навчального матеріалу.

Програма сприяє системному засвоєнню знань і досвіду багатьох поколінь вихованню кращих рис української ментальності;

вона спрямована на особистісний розвиток школяра, його пошук власного місця в системі українського соціоприродного довкілля, проектування свого майбутнього, майбутнього родини, народу, Батьківщини відповідно до національних та загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Перевагою програми є те, що вона може поєднуватися з чинними навчальними програмами початкової загальної освіти, підсилюючи національно-державницьку напрямку освітньо-виховного процесу. Зміст вищезгаданих тематичних блоків спирається на отримані знання з читання, української мови, курсів «Я і Україна», «Природознавство», «Громадянська освіта» й виводить ці знання на більш широкий рівень узагальнення, надає навчальному матеріалу цілісності, системності в осягненні феномену України та українського буття на основі самовивчення, самовдосконалення й самотворення кожного учня.

Програмовий матеріал розраховано на 35 год річних (1 год на тиждень), з них – 2 резервні; зазначено кількість годин для кожного тематичного блоку. Також у 3–4 класах передбачено уроки узагальнення й перевірки знань учнів. Запропонована кількість годин на вивчення кожної теми є орієнтовною, вчитель може її змінювати в межах 35 годин річних. Резервний час учитель може використовувати на власний розсуд.

Вивчення курсу «Українознавство» у 1 класі є підготовчим, базовим до сприйняття навчального матеріалу у 2–4 класах, тому програму для 1 класу розширено тематичними блоками «Українська мова» і «Українська культура», всебічний розгляд яких має особливе значення для цілісного сприйняття образу України та українства. У 2–4 класах матеріали зазначених блоків входять до вищезгаданих «Я – українець», «Моя родина, мій рід», «Мій український народ», «Моя держава – Україна», «Україна та українці в світі».

Програмою передбачено вступний і підсумковий уроки в кожному класі. У **Вступі** варто зосередити увагу на особливостях українознавства як інтегративного курсу, що включає в себе знання про Україну та світове українство в усіх його часопросторових вимірах. Учні мають розуміти необхідність вивчення українознавства для власного розвитку й зростання та розбудови рідної Батьківщини, вивчення через пізнання, самопізнання та самотворення. У 4 класі програмою передбачено більш широке висвітлення українознавства як науки, загальне ознайомлення з етапами розвитку українознавства:

- початковий (первісні уявлення населення Українського терену про свою землю у колядках, щедрівках);
- розвиток українознавчих знань (образ рідної землі у віршах, піснях, думах, легендах, літописних джерелах, спогади іноземців про наш край);
- етап постання українознавства як науки (наукові розвідки М.Костомарова, М.Максимовича, С.Єфремова та ін.);
- сучасний етап (наукова концепція українознавства, сформульована П.Кононенком, діяльність Науково-дослідного інституту українознавства).

Вступ у інструментально-методичному плані готує учнів до сприйняття навчального матеріалу протягом року та програмує кінцевий результат, підсумок у кінці кожного класу.

Тематичний блок «Я – українець» спрямований на розкриття унікальності, цінності та неповторності кожної української дитини; її взаємозв'язок з оточуючими людьми, природним простором, мовою, культурою, історією свого народу. Вивчення тем цього блоку має спиратися на знайоме дитині соціоприродне довкілля й поглиблювати знання щодо українських традицій, національних особливостей, питомих рис українця. Завдання вчителя – підвести учнів до усвідомлення власної причетності до долі українського народу, його мови, культури, історії та плекати почуття особистої відповідальності за майбутнє своєї Батьківщини через навчання й самовиховання. У викладанні програмового матеріалу варто спиратися на літературні твори (українські народні казки, прислів'я, приказки, пісні, забавлянки, дитячі ігри тощо), що вивчаються на уроках українського читання. В 4 класі вводиться слово «Терен» у значенні «територія», «край», спрямоване на збагачення словника учнів через розширення синонімічного ряду слова «Батьківщина».

Тематичний блок «Моя родина, мій рід» розширює уявлення учнів про власне соціоприродне довкілля; знайомить із родиною як певним осередком життя, культури, виховання, людського спілкування; ширше розглядає родинні обов'язки кожного члена сім'ї та його роль у житті власної родини й суспільства загалом; акцентує увагу на оздоровчому й сакральному змісті української оселі, національних стравах та здоровому способі життя, необхідності дотримання ладу в родині. Особливу увагу варто звернути на розгляд певних традиційних обрядів у родині (народини, хрещення, пострижини, «саджання на коня», виряджання «до науки», вшанування прашчурів роду, весілля, поховання, свята трудового й календарно-обрядового циклів українців тощо). Цей матеріал сприяє усвідомленню учнями взаємозв'язку всіх поколінь українців через збереження родинних традицій, мови, культури, сімейних реліквій. Викладаючи теми цього блоку варто спиратися на приклади з життя родин класного колективу, відомих українських родин (програма 4 кл.), на літературні твори української художньої словесності.

Тематичний блок «Мій український народ» містить матеріали з природознавства, історії, культури, мови. Кінцевою метою вивчення пропонованого блоку тем є розширення знань про рідний український народ на основі розгляду взаємозв'язків людського суспільства, що проживає на певній території, з природними особливостями цього терену, формування певних психофізіологічних рис людей, їхньої мови, духової і матеріальної культури у прямій залежності від природних умов (наприклад, «...у центральному регіоні України переважають характери хоч і емоційно бурхливого, однак зовні більше розважного, стриманого темпераменту, прихованої лукавим гумором глибокої філософічності; люди ж

гірських регіонів вражають імпульсивною рішучістю, гордістю та мужністю, сказати б – індивідуальною незалежністю; а люди степів, перехресних історичних шляхів та південного сонця – вибуховістю темпераменту й динамічною мінливістю психічних станів»¹). Тож вивчення цього блоку варто розпочинати з висвітлення особливостей природного ландшафту України, наголошуючи на унікальності території, ознайомлення на рівні уявлення з впливом природних чинників (тобто рівнинна територія чи гірська, достатньо води чи ні, є ліси чи лише трав'яна рослинність) на формування українських рис вдачі. Зауважимо, що територія України має різноманітні форми рельєфу, достатньо прісних водойм, є моря і гори, клімат м'який, помірний, тому наявне різноманіття рослинного й тваринного світу, а людність здавна використовує багаті чорноземи для вирощування рослин і розведення тварин. Матеріал має бути поданий вчителем у формі, адаптованій до сприйняття учнями певного віку, і поступово ускладнюватися та розширюватися відповідно до програми. Для глибокого розуміння варто залучати художні твори-описи рідної природи, вірші, пісні, картини та інший ілюстративний матеріал.

У програмі акцентується увага на давньому походженні українського народу, заселенні Української території миролюбними працьовитими людьми протягом усієї відомої людству історії. Вчитель має змогу підібрати із пропонованого списку джерел програми (розділ **«Джерела, ілюстративний матеріал / Мій український народ»**) уривки, що підтверджують це, наприклад, уривок з «Велесової книги»²:

*«Ми на землях своїх зроду вільно жили...
І про русичів славу клеочуть орли –
...А звідкіль наші роди, звідкіль племена,
хто се мудро вчинив і хто дав їм наймення?..
Від Сварожичів наших се благословення...
...На семи великих Ріках утворилися ті роди,
як за морем проживали ми в Зеленому Краю –
у літа там ті далекі, ще задовго до ісходу
у Карпатські зелен-гори,
в землю Київську свою
літ за тисячу і триста
до того, як стались готи...»*

Те саме стосується й добору матеріалу щодо естетичних уподобань наших пращурів, особливостей полян, як одного з центральних племен, навколо якого формується перше державне утворення Київська Русь, різноманітності етнічного складу українців тощо, – перелік джерел та ілюстративного матеріалу містить вичерпну інформацію щодо програмового забезпечення курсу «Українознавство» у 1–4 класах. Звертаємо увагу на те, що вивчення тем, пов'язаних із історичними джерелами та українським літописанням, у 2 класі здійснюється на рівні первинного ознайомлення з опорою на ілюстративний матеріал (без вивчення змісту літописів Величка, Грабянки, Самовидця). А для викладання тем, пов'язаних з етнічними особливостями українців різних регіонів, у 4 класі варто використовувати кольорові ілюстрації та карти видання «Мандруємо в дивосвіт!» (Географічний атлас для наймолодших. – К.: Картографія, 2000), а також залучати тексти із курсів читання, «Я і Україна», додаткову літературу (наприклад, «Історія України в казках та легендах», «Історія України в іменах та подіях», «Герої України в казках та легендах» тощо).

Тематичний блок «Мій український народ» передбачає вивчення історичного та культурологічного матеріалу. Це сприяє усвідомленню цілісності, неперервності процесів на Українському терені, розумінню зв'язків між минулими й сучасними поколіннями українців. Розгляд мови, як універсального феномена буття й свідомості, української традиційної культури, історичних подій та визначних осіб української історії розширюється відповідно до вікових можливостей учнів і спирається на засвоєні знання з читання, української мови, курсу «Я і Україна».

Вивчення тем блоку «Моя держава – Україна» має важливе патріотично-державницьке спрямування й передбачає висвітлення історії української державності, особливостей розташування та державного устрою сучасної України, ознайомлення з видатними українцями-державниками. Матеріал цього блоку побудовано на концентричному принципі з опорою на вивчене в суміжних тематичних блоках, тому він має подаватися комплексно: від особливостей природної території Української держави до специфіки державних і природних символів України, від звичаєвого права українців (рада старійшин, віче) до сучасних органів влади й управління в державі, від різноманітності національного природного довкілля України до історико-етнографічного районування та своєрідності мови, звичаїв, матеріальної культури населення України. Кінцева мета цього тематичного блоку – підвести учнів до усвідомлення себе громадянином України, розуміння своєї ролі в творенні Української держави через пізнання феномену «Україна» і творення її майбутнього.

Тематичний блок «Україна та українці в світі» є завершальним у формуванні цілісного образу України й українства. Матеріали цього блоку знайомлять учнів з особливостями міжнародних відносин України, світовим українством, підводять до розуміння України й українства як планетарного феномену. Програмовий матеріал передбачає формування активної позиції учня щодо представлення кращих надбань

¹ Кононенко П.П. Українознавство. Підруч. – К.: Міленіум, 2006. – С. 196.

² Карпенко М. Велесова книга. – К.: вид. В.Карпенка, 2004.

українського народу світовому співтовариству, захисту національних інтересів українців відповідно до загальнолюдських, вказує на шляхи особистої участі кожного в житті всієї планети.

Підсумкове заняття в кінці кожного року навчання має узагальнювати вивчений матеріал, підсилюючи розуміння необхідності самопізнання та пізнання свого роду, народу, України та українства загалом. Вчителю потрібно планомірно формувати усвідомлення кожним учнем особистої причетності до долі українського народу, активної участі у творенні його майбутнього.

Відповідно до мети вивчення українознавства в школі оцінюванню навчальних досягнень учнів підлягають:

- цілісні знання про Україну та світове українство в усіх координатах часопросторового розвитку;
- навчальна, загальнокультурна, комунікаційна, громадянська, соціальна та здоров'язберігаюча компетентності, набуті внаслідок засвоєних знань;
- мисленнєва та творча діяльність учнів, спрямована на самоусвідомлення, самовиховання і самореалізацію.

Оцінювання здійснюється за 12-бальною системою, що відповідає рівням: початковий, середній, достатній, високий.

Уроки українознавства у початковій школі мають враховувати емоційну чутливість молодших школярів, рівень їхнього образного мислення та здатність запам'ятовувати. Вчителю варто використовувати як традиційні, так і інтерактивні методи та прийоми на уроках, практикувати виконання творчих пізнавальних завдань, аналіз художніх текстів, цікавих фактів, ігрові моменти, екскурсії, свята у класному колективі, зустрічі з цікавими людьми тощо.

Пропонована програма розрахована на творчий підхід з боку вчителів і учнів; вона відповідає потребам сучасного освітнього процесу, реалізовує принципи педагогіки співробітництва та особистісно орієнтоване навчання.

Враховуючи комплексний виклад матеріалу даної програми, його системно-інтегративний характер і національно-державницьке спрямування, запропонована програма здатна виконувати світоглядно-виховну функцію й бути цілісною освітньо-виховною системою початкової ланки освіти. Введення її в навчально-виховний процес посилить позиції школи як основного виховного чинника всебічно розвиненої творчої особистості, свідомого громадянина, патріота України.

Методичні рекомендації підготувала:

Присяжна Тетяна Михайлівна, науковий співробітник відділу природи та психології етносу Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, відмінник освіти України.